

Ekologie a „ekologie“

**V současném tisku, rozhlase i televizi se stále častěji setkáváme s pojmy ekologie, ekovýrobky, ekopotraviny a hlavně s ekology, kteří kladou překážky budo-
vatelským i rekreačním záměrům a svými podivnými praktikami dokonce ničí i národní parky, především Šumavu. Ideologizovali i samotné Ministerstvo životního prostředí ČR, takže se stali terčem pozornosti prezidenta republiky, který se údajně ve víru diskuze vyjádřil, že ekologie vlastně není věda, nýbrž ideologie. Zachránce ničené Šumavy senátor Tomáš Jirsa dokonce obvinil (nyní již bývalého) ředitele Šumavského národního parku, že je to právě on a jeho lidé, kdo Šumavu zničí, místo toho, aby ji chránili pro potěšení lidu. To vše jsou opravdu slova do prance, která si zasluhují patřičnou odezvu, především proto, že zde dochází k jakémusi babylonskému zmatení jazyků, což neblaze působí na veřejnost a irituje přírodovědce.**

Pan prezident má v lecčems pravdu, ale to, co tak vytýká „ekologům“, se ve skutečnosti vztahuje na environmentalisty a máme-li už hovořit o ideologii, tak na environmentalismus, což je „učení“ zabývající se vztahy mezi vnějším (přírodním) prostředím a společenským vývojem (jak doslova praví Úvod do pojmosloví v ekologii krajiny, str. 71, vydaný r. 2001 MŽP ČR), takže svou náplní spadá do věd společenských. Z projevu většiny těch různých mediálních „ekologů“ lze soudit, že jim není příliš jasná náplň a hlavně dalekosáhlý význam přírodovědné disciplíny ekologie, která popisuje a vysvětluje vztahy organismů k jejich prostředí ať živému, nebo neživému.

A proto k věci. Ekologické poznatky provázely lidskou společnost během celé její historie, a nebudeme daleko od pravdy, když řekneme, že před nástupem průmyslu byly po tisíciletí hlavním impulzem jejího vývoje založeného na racionálním využívání existujících přírodních zdrojů. Příkladem jsou již první rolníci v neolitu, když ve střední Evropě kultivovali především ty okrsky, které dnes hodnotíme I. bonitou. Dobrým praktickým ekologem musel donedávna být každý úspěšný sedlák při výběru svých pozemků k pěstování určitých rostlin (ať šlo o obiloviny, okopaniny nebo ovocné stromy) nebo pastvin a luk. Dobře věděl, jaká stanoviště a půdy odpovídají nárokům jednotlivých plodin, a doslova tak plnil heslo „co je ekologické, to je i ekonomické“ – když uvedené vztahy zanedbal nebo je prostě neznal, smutně skončil. A to platí nejen pro sedláka, ale pro kohokoli, kdo těží ze zdrojů živé přírody.

Vědecko-technická revoluce v posledních dvou stoletích ovšem poskytla lidstvu prostředky, které mohou zasahovat do hospodářství přírody v stále širším měřítku – dnes již v globálních rozměrech, což klade na ekology nebyvalé požadavky. Dávno už nestačí po tisíciletí získávané lidové

zkušenosti, ke slovu přichází ekologie jako náročné přírodovědné odvětví, které musí počítat s nejrůznějšími geo- i biofaktory, jejich interakcemi a hlavně dopady jejich narušení na přírodu i společnost. Jak se může vymstít zanedbání ekologických vztahů, ukázalo slavné přetváření přírody podle hesla „poručíme větru dešti“, které zcela opomenulo zásadu, že akce užitečná na jednom místě může způsobit katastrofu na místě druhém. Světovým příkladem je zničení Aralského jezera jeho přeměnou v solnou poušť kvůli zavlažování bavlníkových polí v jeho okolí.

Vraťme se ale do našich malých poměrů. Pan Jirsa to se Šumavou jistě myslí dobře, patří však k oněm „ekologům“, kteří nemají představu o složitosti ekologických procesů. Dlouhodobé tragikomické spory o poměrech v Šumavském národním parku, přesněji o smrčinách na šumavských Pláních, nebyly bohužel nikdy vysvětleny ve všech aspektech, které mají podíl na dnešním nepříznivém stavu, jak ukazuje následující přehled:

- Především není obecně známo, že tu probíhá přirozený ústup lesa následkem paludifikace, tj. tvorby vrchovištních rašelin, které se zde vytvářejí od konce ledové doby a jsou dnes chráněné jako přirozené bezlesí. Tam, kde mocnost dlouhodobě narůstající rašeliny přesáhne hloubku mělkého kořenového systému smrku, ztratí strom kontakt se skalním podkladem, což vede nejen k omezené dostupnosti minerálních živin a růstu acidifikace, ale i ke ztrátě stability a v důsledku obojího i k menší odolnosti proti napadání kůrovcem a zvýšené náchylnosti k vývrátům. Jde o přirozený proces dobře známý ze severozápadní Evropy, sice plíživý, ale trvalý. Hynoucí smrky na okrajích vrchovišť najdeme na vyobrazeních ještě před větrnou katastrofou z r. 1870 popsanou Karlem Klostermannem, kdy ještě nepůsobily toxické imise. Větrné kalamity se zde jistě opakovaly i v dávné minulosti.

- Co do vlivu imisí T. Jirsa nebere v úvahu, že Šumava není ve střední Evropě sama a že u nás došlo k velkoplošnému úhynu lesů, a to kvůli imisím a následnému šíření škůdců, i jinde, např. v Jizerských a Orlických horách, Krkonoších a především v obrovském rozsahu v Krušných horách, kde nikdy nebyl národní park nebo aspoň CHKO, takže vše měli v rukou jen lesníci. Je pravda, že imisní dopad tam byl silnější, ovšem bohužel zasahuje v různé míře celou střední Evropu, takže bylo jen otázkou času, kdy se projeví i na Šumavě, jelikož má kumulativní charakter (viz Živa 2009, 1–3).

- Nutno vzít v úvahu širší kontext: šumavské lesy místy silně postihlo i plenivé působení skláren, nehledě k tomu, že většinu českých lesů dnes představují smrkové plantáže, které jako každá monokultura jsou mnohem náchylnější ke kalamitám než přírodní les, takže o ohniska různých škůdců není nikde nouze. Je to zlá situace, se kterou by těžce a patrně víceméně neúspěšně bojovali i lesníci, kdyby zde národní park ani bezzásahové zóny nebyly. Neštěstím Šumavy je její mediální proslulost kombinovaná s různými názory „ekologů“ i zájmem environmentalistů, kteří celou záležitost prožívají spíše emotivně. Naším problémem totiž není tolik diskutované globální oteplování, na kterém my – sobecky řečeno – můžeme spíše vydělat, ale toxické imise, které právě v našich zemích již nadělaly obrovské ekonomické škody.

Imise, značná chemizace spolu s neuváženými zásahy do přírodního prostředí, jakož i nadměrné koncentrování rekreace v některých místech viditelně poškozují naši krajinu, kterou nenápadně ochuzují, jak třeba ukazuje úbytek mnoha rostlin (srovnejte údaje v Květeně ČR) i živočichů, kteří donedávna byli běžnými obyvateli našich luk a lesů. Mnozí lidé to pozorují a pociťují jako ztrátu, takže se nemůžeme divit vzrůstu environmentalismu, který se ostatně projevuje všude v civilizované Evropě.

Pan prezident jako ekonom by si měl více uvědomit, jak velké peníze dnes proudí do aspoň jen trochu přirozené přírody a krajiny, kde by každý starosta chtěl vydělat na turismu. Ale pozor – jako lze neudržovaný dům vybydlet, je možno i citlivější krajinu „vyturistovat“. Svůj podíl na tomto vývoji má také všeobecný pokles znalosti běžných přírodních skutečností, který se bohužel projevuje i na samotné přírodovědecké fakultě, natož pak jinde! Planeta musí být zelená ze zcela jednoduchého důvodu – jen zelené organismy mohou poskytnout potravu ostatním živým bytostem, od žížaly po člověka. Kdyby jich nebylo, byli bychom dodnes asi jen chemotrofními organismy na dně oceánu.

Příroda sama o sobě je nezastupitelnou a bohužel i citlivou hodnotou, s níž musíme nakládat jako dobří hospodáři a ne jako chamtivci, kteří vidí jen okamžitý zisk bez ohledu na následky. V tom je dnes hlavní poslání skutečné ekologie jako vědy.

S Petrem Pyškem, nositelem Akademické prémie v roce 2010

Akademická prémie (Praemium Academiae), prestižní ocenění určené pro vynikající vědecké pracovníky Akademie věd ČR, byla udělena poprvé v r. 2007. Po dobu 6 let umožňuje osobnostem, jež se věnují výzkumu na špičkové mezinárodní úrovni, plné soustředění na vědeckou práci. Představuje finanční podporu do výše pěti milionů korun ročně, není udělována za celoživotní zásluhy a nemůže být získána opakovaně. O nositeli Akademické prémie rozhoduje předseda AV ČR. Mezi již oceněné vědce patří matematik RNDr. Eduard Feireisl, DrSc., fyzik RNDr. Václav Petříček, CSc., genetik prof. MUDr. Jiří Forejt, DrSc., chemik prof. Ing. Pavel Hobza, DrSc., fyzik prof. Tomáš Jungwirth, Ph.D., chemik prof. Ing. Karel Ulbrich, DrSc., v r. 2009 ji získal molekulární biolog prof. RNDr. Julius Lukeš, CSc. (Živa 2009, 4: L-LI) a v letošním roce spolu s P. Pyškem také biochemik doc. Mgr. Pavel Jungwirth, CSc.

Prof. RNDr. Petr Pyšek, CSc., je zástupcem ředitele Botanického ústavu AV ČR, v. v. i., a pracovníkem katedry ekologie Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Vystudoval biologii, specializaci geobotanika, na PřF UK. V r. 1996 se stal pracovníkem BÚ AV ČR, kde od r. 2004 vede Oddělení ekologie invazí. Je předním světovým odborníkem v oboru ekologie biologických invazí, spolupracuje s řadou pracovišť na celém světě. V posledních letech se podílel na řešení významných projektů rámcových programů Evropské unie; byl členem konsorcia, které vytvořilo celoevropskou databázi zavlečených druhů v projektu DAISIE, a partnerem v projektech ALARM, GIANT ALIEN a PRATIQUE. Od r. 1999 působí jako šéfredaktor časopisu České botanické společnosti Preslia, který si dlouhodobě udržuje nejvyšší impakt faktor mezi časopisy vydávanými na území ČR. Je členem redakčních rad pěti mezinárodních časopisů, vědeckým poradcem a členem dozorcí rady prestižního Centra

pro invazní biologii univerzity ve Stellenboschi v Jihoafrické republice, členem řady komisí a oborových rad. Pravidelně prezentuje plenární přednášky na mezinárodních konferencích po celém světě, řadu mezinárodních i tuzemských konferencí také organizoval. V r. 2010 mu byla udělena Cena rektora UK v Praze za mimořádný tvůrčí počin. P. Pyšek je autorem nebo spoluautorem více než 300 původních vědeckých prací, editorem řady knih a speciálních čísel časopisů. Patří k našim nejcitovanějším vědcům, publikoval 140 prací registrovaných ve světové databázi vědecké literatury Web of Science. V Živě byl mimo jiné v loňském roce spoluautorem seriálu Kam se šíří zavlečené rostliny (Živa 2009, 1–3).

Proč má význam studovat rostlinné invaze či invaze obecně?

Řekl bych, že ze dvou hlavních důvodů. První je vědecký. Díky činnosti člověka druhy pronikají do oblastí, v nichž se předtím

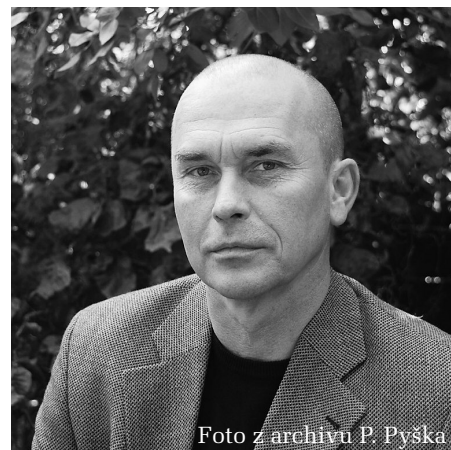


Foto z archivu P. Pyška

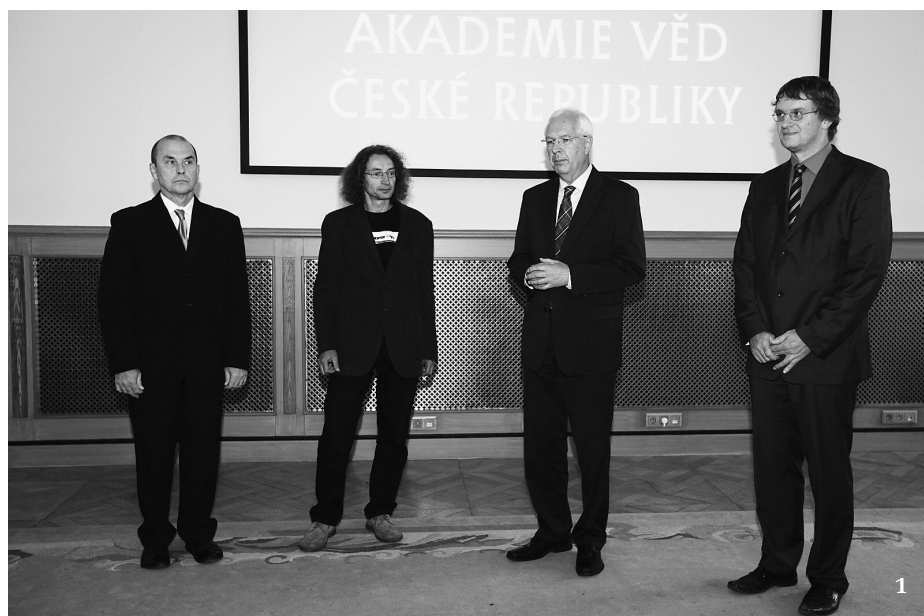
nevyskytovaly; dostávají se tak k sobě druhy, které se dříve nesetkaly, takže když studujeme, jak se chovají, jak interagují zavlečené druhy s původními, studujeme nově se utvářející ekologické vztahy nezátížené společnou evoluční minulostí. Na druhou stranu, v rámci jednotlivých druhů může docházet k velmi rychlým evolučním změnám, protože tlak nového prostředí je někdy značný a zavlečením se k sobě dostávají nové genotypy. I to je z badatelského hlediska velmi atraktivní. A pak je tu samozřejmě bezprecedentní dynamika šíření – invaze se odehrávají v řádu desetiletí, dnes probíhají na pozadí globálních změn.

Druhý aspekt je praktický – invaze jsou dnes závažným a celosvětovým environmentálním problémem a my teprve začínáme přesněji chápat jejich důsledky, tedy co invazní druhy v novém území přesně dělají, jaký mají dopad na původní druhy a společenstva, jak mění fungování ekosystémů – v posledních 5–10 letech horké téma. A také začínáme důsledky invazí (tzv. impakt) překládat do řeči ekonomů, protože na to společnost lépe slyší. Mizení biologických druhů v lidech nejspíš nevyvolává příliš velké obavy, ztráty miliard z národních rozpočtů mohou, alespoň u politiků nebo ekonomů. Někdy to vypadá, že těmi částkami strašíme (např. poslední odhad říká, že biologické invaze stojí Evropu ročně nejméně 13 miliard euro), ale skutečné náklady jsou mnohem vyšší, protože důsledky teprve začínáme studovat. Z tohoto hlediska bych řekl, že má smysl studovat je i proto, že nevíme, co nám ještě přinesou, a je dobré být připraven.

Jsou rostlinné invaze v určitém ohledu výjimečné? Liší se od invazí jiných organismů, např. živočichů?

V zásadě ne. Samozřejmě jednotlivé skupiny mají svá specifika, ale ta se týkají hlavně způsobu zavlečení – u obratlovců jsou častým mechanismem úmyslné introdukce do přírody, u rostlin nejčastěji pěstování a zplanění, mezi rostlinami a hmyzem je větší podíl neúmyslně zavlečených druhů, v mořském prostředí před-

1 Zleva: laureáti Praemium Academiae v r. 2010 Petr Pyšek a Pavel Jungwirth, předseda Akademie věd ČR Jiří Drahoš a člen Akademické rady AV ČR Miroslav Tůma při slavnostním udělení prémie. Foto L. Svoboda, z archivu SSČ AV ČR, v. v. i.



stavuje pak obrovský problém balastní voda atd. Způsoby zavlékání se v současnosti hodně studují, protože i v invazích platí, že prevence je levnější než odstraňování následků (navíc některé rozběhnuté invaze jsou v podstatě nevymýtitelné, můžeme se jen snažit nějak je regulovat). Když rozumíme počátečnímu stadiu celého procesu, můžeme účinněji zasáhnout.

Jinak ale, pokud se druh už dostane na místo určení, ve vlastním invazním procesu zásadní rozdíly nevidím – vždy jde o živé organismy a pro invazi jsou rozhodující v podstatě základní biologické vlastnosti – růst a rozmnožování. Ve výhodě jsou druhy schopné rychle růst, přizpůsobit se prostředí, využívat dobře zdroje, které jim nové prostředí poskytuje, konkurovat domácím druhům, rozmnožit se a šířit. Právě snaha zobecnit tyto principy pro různé skupiny organismů se stala jedním ze směrů našeho výzkumu.

V čem spočívá jedinečnost projektu podpořeného Akademickou prémie?

Cena nám umožnila bezprostředně zahájit projekt, v němž uplatňujeme biogeografický přístup. Obecně platí, že můžeme srovnávat zavlečené druhy v určitém území s druhy, které jsou tam původní, nebo úspěšné s neúspěšnými nepůvodní druhy. Chceme-li se ale dobrat toho, co opravdu určuje invazní chování, je nejlepším přístupem zjistit, jestli druh dělá něco jiného ve svém domácím areálu než tam, kam byl zavlečen. O tom se moc neví, standardně získaných experimentálních dat je málo. Zaměříme se proto na druhy, které jsou úspěšné i v původním areálu, tvoří dominanty porostů, a budeme zkoumat, jestli je jejich schopnost být dominantní i v invadovaném areálu podmíněna stejnými faktory. K tomu se přidává celá řada dalších otázek, např. jak probíhá regenerace společenstva po odstranění dominanty, zda se v jednotlivých areálech liší vztahy s mykorrhizickými symbionty apod. Není to však jen podpora jediného projektu, naše Oddělení invazní ekologie BÚ AV ČR zkoumá invaze komplexně, a jednotlivá témata skládají mozaiku, díky níž tyto procesy lépe chápeme. Máme představu, co chceme dělat, ale je jasné, že i tento konkrétní experiment přinese další otázky. Prémie nám umožní pokračovat a studovat problematiku více do hloubky.

Jsou nějaké druhy, na které byste se chtěl cíleně zaměřit a proč?

Zatím se zaměřujeme na hvězdicovitě rostliny, protože jde o evolučně úspěšnou čeleď, což se projevuje tím, že zahrnuje řadu úspěšných invazních druhů, ale také druhy, které jsou úspěšné v domácím areálu. Takže v tuto chvíli to jsou evropské druhy a jejich chování v Severní Americe, otevřená je možnost podívat se v opačném směru, tedy na americké druhy v Evropě.

Ve kterých oblastech bude studium probíhat a podle čeho se vybíraly?

Zatím jsme začali v Severní Americe, mezi níž a Evropou existuje dlouhodobé intenzivní zavlékání a výměna druhů, obě oblasti jsou klimaticky podobné a máme tam díky zavedené spolupráci dobré zázemí. Pracovali jsme také na Novém Zélandu,

v úvahu přichází Jižní Afrika, těch možností je mnoho.

Lze nalézt odlišnosti mezi invazním chováním našich domácích druhů v cizím prostředí a mezi nepůvodními druhy zavlečenými do našich zeměpisných šířek?

Na úrovni konkrétních druhů v zásadě nikoli. Jde o dvě strany jedné mince, každý druh má někde domov. Jiné je, když na invaze nahlédneme v globálním měřítku. Kupř. evropské, resp. eurasijské druhy jsou jinde ve světě velmi úspěšné, protože jsou dobře vybaveny díky několik tisíciletí trvajícím historickému soužití s člověkem. Zfetelný trend tudíž spočívá v tom, že Evropa je spíše donorem invazních druhů do jiných částí světa, což neznamená, že sama invazemi netrpí, právě naopak.

Existují u rostlin vlastnosti podporující invazní šíření? Nemá každá rostlina potenciál stát se invazní, pokud se dostane do vhodného prostředí?

Ne tak docela. Vlastnosti podporující invazní chování jsou takovým svatým grálem invazní ekologie (i proto, že lze využít k predikcím) a studují se od doby, kdy se invazní ekologie vymezila jako svébytná disciplína. Vhodné stanoviště a příhodné klima jsou základní podmínkou a nutným předpokladem, ale dotýčný druh určité dispozice mít musí; zejména již zmíněné vlastnosti spojené s růstem, využíváním zdrojů, reprodukcí. Tyto vlastnosti si přinese s sebou. Pak je tu celá řada dalších faktorů, které mohou hrát roli při zavlečení nebo během vlastní invaze, třeba únik před nepřáteli, tedy škůdci, herbivory apod., nebo genetické změny. Např. hybridizace se může stát spouštěcím mechanismem invaze – z genetického hlediska může být zavlečení výhodou. Je známo, že se k sobě mohou dostat genotypy, které se v původním areálu nepotkají, protože jsou geograficky vzdálené, a když se k sobě dostanou v novém areálu, může jejich zkřížením dojít k evoluci invazních typů. Invazivnost se dnes vysvětluje řadou teorií a hypotéz, některé se týkají vlastností druhů, jiné toho, co podmiňuje náchylnost společenstev k invazím.

Bude někdy možné předpovídat invaze s dostatečnou spolehlivostí a včas jim tedy zabránit?

S poměrně slušnou přesností lze invaze předpovídat již dnes. V některých částech světa, např. v Austrálii nebo na Novém Zélandu, se běžně používají systémy, které na základě vlastností druhů předpovídají, jaká je pravděpodobnost, že budou invazní, a využívají se při rozhodování, zda povolit dovoz určitého druhu nebo ne. Obecně ale platí, že se podobné předpovědi vždy budou pohybovat v pravděpodobnostní rovině, pracujeme s živými organismy, jejich variabilitou, složitými podmínkami prostředí – v ekologii nic nejde předpovědět se stoprocentní jistotou.

Mohou invazní rostliny přinášet i užitek (např. křídlatka a resveratrol s antioxidantními účinky)?

Je nutno si uvědomit, že invazní rostliny jsou podskupinou rostlin introdukovaných,

po celém světě lidé potravně závisejí na nepůvodních rostlinách, řada plodin se ve velkém pěstuje mimo svůj původní areál. Křídlatka jistě může přinést takovýto užitek, je ale třeba vážit, zda cena, kterou si příroda vybere v podobě následků invaze, stojí za to. Problém s invazemi je totiž v tom, že jejich důsledky jsou komplexní, různorodé, dlouhodobé a obtížně měřitelné, zatímco specifický profit je zpravidla konkrétní a bezprostředně patrný. Já bych byl opatrný. Což platí i pro v současnosti nadšené zavádění cizích druhů do kultur pro výrobu biopaliv a vlastně pro pěstování rostlin obecně. Důležitým aspektem je i fakt, že často má z využití profit úzká skupina lidí, zatímco následky invaze nese celá společnost.

Jaká je vlastně hranice mezi šířením druhu např. kvůli změnám prostředí a invazí? Nelze např. nástup buku do střední Evropy v době poledové považovat za ukázkový příklad invaze?

Jistě, to je legitimní pohled, ale rozdíl spočívá v tom, že expanze buku nastala přirozeně po klimatických změnách, zatímco u současných změn v rozšiřování druhů je tím činitelem člověk. Jde samozřejmě o kontinuum a hranice daná definicí, tedy zavlékání prostřednictvím lidské činnosti, je trochu neztetelná – jsou původní druhy, které se šíří krajinou pozměněnou lidskou činností, ty nepovažujeme za invazní, ale ony také těží z toho, že člověk mění podmínky prostředí. Jeden pohled je tedy přes regiony, ale invaze se dají nahlížet také přes stanoviště a rozlišovat původní a nepůvodní výskyt. Tento přístup vyžaduje trochu jiná detailní data a dává i odpovědi na jiné otázky.

Budou výsledky využitelné pro management invazí v naší republice?

Lze zobecnit data získaná např. v tropických oblastech pro střední Evropu?

Jsem přesvědčen o tom, že vědeckých podkladů pro management invazí je k dispozici dost, nejen u nás, ale i v Evropě a ve světě. Problémem je hlavně určitá mezera daná nepřilíh dobrou komunikací mezi vědeckou obcí a sférou, která se problémem snaží řešit po praktické stránce. A také by zřejmě pomohlo důsledné uplatňování současné legislativy.

Vzhledem k tomu, že působil i na Univerzitě Karlově v Praze, uvažujete o větším zapojení studentů do projektu?

V podstatě ve všech projektech máme dlouhodobě zapojené studenty, i biogeografický projekt, o kterém jsem mluvil, je tématem doktorského studia. V posledním desetiletí si řada našich studentů vydobyla ostruhy na projektech rámcových programů Evropské unie, na kterých jsme spolupracovali.

Mohou se čtenáři Živy těšit na výsledky vašeho bádání?

V tomto ohledu mám svědomí čisté, do Živy píšu pravidelně. Myslím, že takovéto časopisy jsou výbornou platformou, abychom dali vědět širší odborné a zájmové veřejnosti, co vlastně děláme.

Děkujeme Vám za rozhovor.

Odešel Stanislav Beneda

Dne 5. června 2010 zemřel v Plzni na následky úrazu spojeného s kontrolou ptačích budek ve věku 78 let západočeský ornitolog a milovník přírody RNDr. Stanislav Beneda. Jeho celoživotní vášní byli ptáci, kterým věnoval dlouhých 60 let. Vášní, která ho nakonec stála i život.

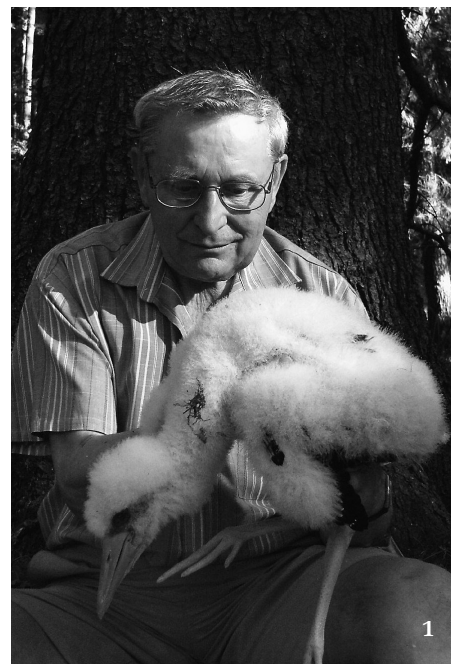
Stanislav Beneda se narodil 8. října 1931 v Koterově u Plzně (dnes součást Plzně) v rodině rolníka; zde také navštěvoval obecnou školu. Díky skautskému oddílu se dostal ke kroužkování ptáků. To ho velmi zaujalo a r. 1950 vstoupil do ornitologické sekce Přírodovědeckého klubu v Plzni. O rok později se stal členem tehdejší Československé ornitologické společnosti a složil v Plzni maturitní zkoušku. Hlásil se na Přírodovědeckou fakultu UK v Praze, ale nebyl přijat. Od r. 1952 studoval na Pedagogické fakultě v Plzni obor přírodopis – chemie – zeměpis. Státní závěrečnou zkoušku složil v r. 1955 a následující rok učil na osmileté střední škole v Údlících u Chomutova. Pak přijal místo asistenta pro zoologii na Vyšší pedagogické škole v Plzni (dříve a nyní opět Pedagogická fakulta), kde působil dva roky. V té době již pilně organizoval ornitologickou činnost na Plzeňsku. Až do r. 1963 učil na různých plzeňských školách. Díky svému přesvědčení nuceně ze školství odešel a v září 1963 se stal pracovníkem Krajské hygienické stanice v Plzni. Od r. 1968 zde začal budovat oddělení lékařské parazitologie, které vedl až do odchodu do důchodu v r. 1991. Jako penzista vyučoval přírodopis na Církevním gymnáziu v Plzni – Slovanech, zde pak nadobro ukončil svou učitelskou kariéru až v r. 2001.

Na Přírodovědecké fakultě UK v Praze studoval biologii dálkově v letech 1958–64,

se specializací na mikrobiologii. V r. 1972 se přihlásil k rigoróznímu řízení a obhájil svou práci Sérologická reakce na toxoplazmózu u žen s patologickým těhotenstvím, titul doktora přírodních věd získal v r. 1974. Řídil oddělení parazitologie, externě přednášel a vedl praktika z lékařské parazitologie na Lékařské fakultě UK v Plzni.

Další jeho zásluhou bylo organizování ornitologické činnosti v západních Čechách. V letech 1953–62 byl jednatelem přírodovědeckého kroužku Osvětové besedy v Plzni. Od r. 1974 se aktivně zapojil do sběru faunistických dat v západních Čechách, který organizovalo Západočeské muzeum v Plzni. Když byla 19. 2. 1977 založena Západočeská pobočka České společnosti ornitologické, Stanislav přijal funkci předsedy, kterou vykonával neuvěřitelných 27 let až do prosince 2004. Bohatá byla i jeho činnost osvětová a propagační, absolvoval desítky přednášek pro veřejnost o životě ptactva a jeho významu v přírodě.

Velkou vášní S. Benedy bylo kroužkování ptáků. Okroužkoval několik tisíc jedinců a získal desítky zpětných hlášení. Jeho nejmilejším druhem byl čáp bílý (*Ciconia ciconia*). Výzkumu a kroužkování čápů se věnoval od r. 1967. Pořídil a vedl evidenci čapích hnízd na území bývalého Západočeského kraje. V r. 1980 vyšla jeho německy psaná práce, která tato hnízda vyjmenovala, od počátku 90. let se pak ve spolupráci s členy Dobrovolného ekologického spolku Ochrana ptactva (DES OP) Plzeň zabýval úpravami čapích hnízd a instalací nových hnízdních podložek. V posledních letech zpracovával historii ornitologie ve svém kraji a výsled-



1 Stanislav Beneda při kroužkování čápů černých (*Ciconia nigra*). Foto z Archivu Dobrovolného ekologického spolku Ochrana ptactva Plzeň

kem byla publikace Dějiny západočeské ornitologie, kterou vydala v r. 2006 Západočeská pobočka ČSO při Západočeském muzeu v Plzni. Ke konci svého života byl zvolen čestným členem České společnosti ornitologické.

Milý Stando, dovol, abych Ti na dálku za všechny poděkoval. Náš dík je o to upřímnější, že vychází z našich srdcí a je plný lásky, kterou jsi celý život rozdával. Lásky, se kterou jsi se, ve svém volném čase, věnoval té úžasné skupině obratlovců, ptákům. Věř, že nám všem budeš chybět. Tyto řádky jsou jen marným pokusem alespoň zčásti postihnout a popsat to dobré, co jsi nejen pro západočeskou ornitologii za více než 50 let své činnosti vykonal. Čest Tvé památce.

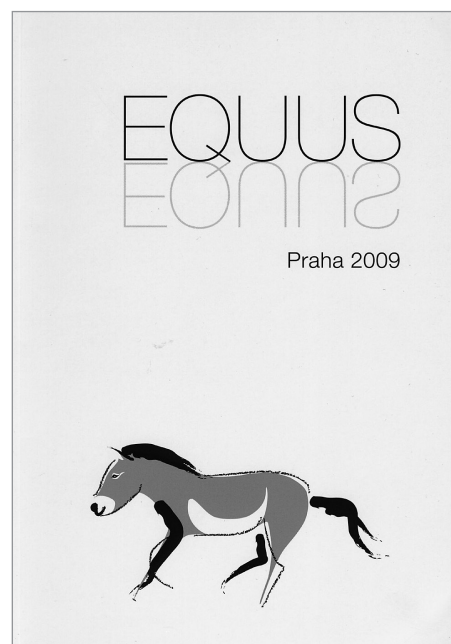
Zajímavá publikace ze Zoo Praha

Equus 2009

V září 2009 uplynulo 50 let od 1. mezinárodního symposia na záchranu koně Převalského (*Equus ferus przewalskii*) v Praze. K připomenutí tohoto jubilea vydala Zoologická zahrada v Praze sborník odborných prací Equus. Vedle úvodu od E. Küse v něm najdeme jak příspěvky historické, shrnující mezinárodní spolupráci na záchranném programu a reintrodukcii koně Převalského (J. Volf), tak studie různých aspektů biologie tohoto druhu. Taxonomii, fylogenezi a čistokrevnosti se věnoval J. Robovský, zcela nové poznatky z počátku chovu v souvislosti s neustále ožívající diskuzí o čistokrevnosti tzv. A (mnichovské)

linie přináší Waltraut Zimmermann. Další práce jsou např. o agonistickém chování a mortalitě plodů v harémech v mongolské Gobi (T. Hoesli a kol.), srovnání hlasových projevů domácích a divokých koní (A. Karadžos a kol.), populaci koní v černobylské uzavřené zóně, roli her v chování koně Převalského a preferovaných rostlinách v jejich potravě v rezervaci Askania Nova (T. L. Zharkikh a N. I. Yasynetska) nebo o populaci v národním parku Hortobágy (W. Zimmermann a kol.). Publikaci lze na požádání získat v Zoo Praha v dokumentačním oddělení (kus@zoopraha.cz).

Zoo Praha, 2009, 288 str.



Konrad Paul Liessmann: Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění aneb Na okraj industrializace vědy a vzdělání

Slova adorující vzdělanectví a vědeckost nové doby okouzlují mnohé, intelektuály nevýjímaje. Praktická cestovní mapa k onomu zbožnému cíli pod vlajkou reformem naopak mnohé frustruje, vzdělance především. Ve zkratce se takto dá uvést autorovo (ne)příjemně analytické pojednání, které na příkladu vědy a univerzitní výchovy odkrývá, jak se společenský segment historicky založený na svobodách a vlastní sebereflexi obrací naruby uchopen politicko-ekonomickými zájmy.

Někdy se na kulerových stránkách Živý zabýváme tlustospisy učebnic nebo encyklopedií na pár řádcích. Tahle tenká knížka však člověka se zkušeností ve vědeckém oboru 20 let před demokratickým převratem a 20 let po něm nenechá chladným. Vybízí ke konfrontaci citátů s osobní empirií na zaslouženě mnohem větší ploše než obvykle. K ujasnění pojmů na začátku: „Nevzdělanost není pouze prostá absence vzdělání, ani určitá forma nekultivovanosti, nýbrž dnes už velmi intenzivní zacházení s věděním zcela mimo sféru ideje vzdělanosti. Nevzdělanost dnes není ani individuálním selháním, ani výsledkem chybné vzdělávací politiky. Nevzdělanost je osudem nás všech, protože je nutnou konsekvencí kapitalizace ducha“ (str. 11).

Na začátku bylo slovo – u přijímacích zkoušek. Jako univerzitní učitelé to známe: nutno vybrat co největší počet budoucích studentů s minimalizací netalentovaných v mase jednotlivců, kteří vyplnili přihlášky na více škol a vytvořili tak nepředvídatelnou situaci s tím, že nikdo neví, zda se ten či onen po případném přijetí skutečně na danou školu запиše. Přičemž financování vysoké školy závisí v převažující míře na počtu studentů. Slovo (v otázce)

bylo dříve pokládáno komisí, ale protože jedna by nikdy nestačila na tolik examinovaných, muselo by být komisí víc, a to je příležitost právní cestou napadnout jejich nerovnocennost (v každé sedí svěbytná sestava zkoušejících, což lze interpretovat jako nestejně podmínky zkoušky). Řešením jsou tedy testy. „Předem zformulované odpovědi, z nichž se má vybrat to správné, umožňují nejen rychlou a bezprostřední reakci, nýbrž ukazují také jasně, kde probíhají hranice mezi hádáním, tušením, věděním a vzdělaností.“ Testy a simulacemi souborů otázek se živí různé firmy nemající s vlastní univerzitní scénou nic společného – pouze stejné klienty. Rozdíl mezi studentem a klientem je dobově významný: na status studenta lze nasadit podle klasické scholastiky kolegiální partnerství s tím, kdo znalosti předává – s učitelem; u klienta už platí: náš zákazník, náš pán – podle čehož si stojí autorita dnešních pedagogů. „Co tedy člověk opravdu musí vědět?“ Možná skutečně nezáleží na konkrétních znalostech a stačí, když člověk ví, kde je hledat (dnes na internetu). Tímto způsobem získá slovníkové heslo – jde-li však o smysl, význam, souvislosti a pochopení, musí být někým, kdo ví víc, než jak se k realii dostat.

Jak hovoří „společnost vědění“ o vědění? Definice, že vědění je informace nesoící význam, tu přestává platit – v době digitálních médií a liberálně syceného internetu údají, které sem bez omezení může vložit každý, je informace a informační společnost tím, co neklade důraz na poznání významů, ale na rychlost a obrat nových faktů bez zkoumání jejich kontextů. „Oblíbené tezi, že už žijeme v informační společnosti, a tudíž ve společnosti

vědění, lze z dobrých důvodů oponovat tezí, že žijeme v dezinformační společnosti.“ Člověk s dobrou pamětí na fakta požívá jistě mnohé výhody, ale „vědění se tyto jednotlivosti a pojmy stávají teprve tehdy, když jsou vzájemně propojené podle logických a konzistentních kritérií natolik, že jsou ve smysluplném a přezkoumatelném vztahu.“ Radikální změna filozofie životní dráhy rámované volbou profese a předpovědatelným kariéřním růstem přehodila výhybku k bleskové adaptabilitě, uplatnitelné mnohokrát za život a postavené na ad hoc rychlovzdělání podle okamžité konjunktury potenciálního zaměstnavatele. Zatímco v minulosti „antický pojem moudrosti – sophia – se vnímal jako rezultat získaných vědomostí, schopností, znalostí a zkušeností, který lze teprve po dlouhém životě sloučit ve skutečnou jednotu“, není totéž cílem výše popsané metody celoživotního vzdělávání – „protože to žádný cíl nemá, neboť cíl vyhlásilo za prostředek.“ Jako metoda podržující se prudkým změnám vývoje je tento tlak pochopitelný, ale při akceleračních výkyvech stále častěji globálního rozsahu přesahuje možnosti čím dál většího procenta lidí. Připomíná mi to „zjevení“ knihy Alvina Tofflera Šok z budoucnosti, vydané před 40 lety, která rozpor mezi zrychlováním života lidí a jejich psychosomatickým ustrojením ve vztahu k schopnosti adaptace předjímala.

Jakmile úspěšně ekonomiky zjistily svou závislost na rozvoji technologií spočívajících na vědě a výzkumu coby produkčních nositelích vědění, přeměrovaly sem své investice – ovšem z předpokladu vnesení tržních principů. „O pravdě jako cíli vědy se už mluví jen při slavnostních příležitostech. Pokud by šlo v první řadě o pokrok v poznání, vyjímá se v současnosti panující ideologie konkurence a soutěže poněkud směšně.“ Jít ve vědě za penězi tedy znamená volit odvětví: tam, kde zlatý důl v podnikání stojí na informačních technologiích, genetické manipulaci nebo nanotechnologiích, je úspěch na trhu s vědeckým bádáním zaručen. A operativně nastolená kritéria pro úspěšnost vědy převeditelná na zpětnou vazbu ve finanční podpoře jsou – jak jinak – účelově loajální. Znamená to zároveň, že obory, které zůstávají hnacím motorem poznání v mimoprodukčních sférách – někdy dokonce oponující bezbřehému rozvoji rizikových průmyslových odvětví bez ohledu na jejich zisky – stojí s nataženou rukou ke státu nebo filantropům v naději na osvícenost. Dokladem tohoto zprůmyslnění vědění je, že se „dělník nepovyšuje na vědce, nýbrž vědec se stává dělníkem. Kdyby to tak nebylo, proměňovaly by se podniky na univerzity a ne univerzity na podniky.“ ... „Mnohé z toho, co se zavádí pod hlavičkou zvýšení účinnosti v reformě vzdělávání a školství, je prostě princip industrializace. Velmi vychvalovaný modulový systém představuje přenášení principu funkčně diferencovaných výrobních hal do odvětví vědění, kurzy a učební jednotky se kus po kuse montují – dokončují pro absolutorium.“

Do výroku Francise Bacona: „Vědění je moc“ se projektovalo úžasné množství (často protichůdných) očekávání: „vzdělání



PRÁVDA JE MOC NEBEZPEČNÁ HRAČKA A JE OTÁZKA, JESTLI BY JI ČLOVĚK MĚL DOSTAT DO RUKOU.

Orig. Vladimír Renčín

za každou cenu pro dělnickou třídu, most mezi námezdnou prací a kapitálem, prostředek emancipace spodních vrstev – žen – migrantů – utlačovaných menšin, zdroj zisku pozic v informační společnosti, zábrana předsudkům – diskriminaci – nezaměstnanosti – hladu – AIDS – nehumánnosti a genocidě, řešení výzev budoucnosti, štěstí pro děti... Právě proto, že tohle všechno nejde, se jen v málokteré oblasti tolik lže jako ve vzdělávací politice.“ nebo „Jedni sní o škole jako idyle solidárního společenství a nekonfliktní integrace, zatímco druzí nemají nikdy dost soutěže, testů, mezinárodních rankingů, evaluací, opatření k zajištění kvality a kurzů orientovaných na výkonnost. Jedni dosud hovoří o podpoře žáků, druzí už dávno zase o požadavcích. Je naprosto zřejmé, že tohle všechno nelze realizovat. Pro současné debaty o vzdělání jsou charakteristické široce založené manévry sebeklamu.“

Tolik Liessmann – bezděky osvětlující postupné neúspěchy a rychlé střídání jedné reformy za druhou, kterou nás postupně obšťastňovaly krátkodobé vládnoucí garnitury předříkávající v Bílých a jinak zbarvených knihách první až x-té kroky svého novátorství, kdy parlamentně schválen byl zpravidla začátek a (ne)fungoval pak coby nedodělek do dalšího pokusu (při nevyslovené otázce, zda by kompletace zbylými kroky nevedla k ještě horšímu výsledku).

Souvisí to s faktem, že „všechna relevantní a ve veřejnosti rovněž prezentovaná a horlivě diskutovaná politická rozhodnutí týkající se vzdělání jsou v posledních letech motivovaná buď špatným umístěním v žebříčku nebo vedená přáním dosáhnout lepšího umístění... V pozadí současné politiky vzdělání se nerýsuje sebemenší náznak názoru na vzdělání, a už vůbec ne jeho společensko-politický koncept. Vzdělávací politiku lze redukovat na jedinou otázku: Na jakém místě jsme? Otázka po umístění, ideologický výraz ekonomie vydírání, získává ve vzdělávací politice dodatečný, nedobrovolně komický význam... Atraktivita vzdělávacího místa se dovozuje z pořadí...“ Málokdo se pak už ptá, v čem (fetišizace náhodného, jak píše Liessmann). Stanovení kritérií se leckdy účelově mění nebo zůstávají skryta anebo se zamlčí původní bohubilý cíl daný oblastním kontextem, který je pak v plošné unifikaci smazán... „Lze se odvážit teze, že normativní násilí žebříčků je jejich skutečnou funkcí. Žebříčky pořád fungují jako dosti primitivní, ale nanejvýš účinná opatření řízení a kontroly, jejichž cílem je připravit oblast vzdělání o poslední zbytků svobody... Evaluace a rankingy slouží jako skvělá záminka ke krácení rozpočtů, rušení institutů, studijních oborů, dalšího vzdělávání a vědeckých pracovišť... V dýmu kadidla vyhodnocovacích rituálů a kontroly kvality dochází pozvolna k restrukturalizaci celého vzdělávacího systému, kdy už bezpochyby nejde o poznání, vědeckou zvědavost a akademické svobody, ale o fantasmata efieience, aplikace, kontroly, špičkových výkonů a přizpůsobení...“ „Evaluace patří zároveň s pojmy, jako je zajištění kvality, zvyšování kvality, internacionalizace, vy-



tváření elit, výzkumné ofenzivy, soutěže, bilance vědění, vícezdrojové financování, orientace na projekty, Boloňský proces... k oněm kouzelným slovíčkům, která blokují vzdělávací politiku takovým způsobem, že téměř nelze poznat, co se za takovou inflací pojmů skutečně skrývá“ ... „Vedlejším produktem evaluačního tlaku je nový svébytný literární žánr: projektové žádosti a popisy projektů, sebeprezenční a zhodnocovací próza. Nepatří do něj jenom šikovně žonglování s čísly a statistickými, ale také pozoruhodná schopnost vyhmátnout podle panující atmosféry, jaké vědecké trendy mohou být považovány za nosné pro budoucnost a v jakých segmentech se proto vyplatí podat žádost.“

Na tomto místě stojí za to přidat tuzemskou zkušenost se současnou nedodělanou a přitom už teď fundamentalisticky necitlivou „reformou“ expandující v podzákonných pravidlech do života jednotlivců a celých oborů. Jednoduchá algoritmická formule vykonávající bodové hodnocení napříč širokým spektrem vědeckých disciplín s dopadem na financování a po 20 letech opětné třídění oborů na „progressivní“ a „útlumové“ – pouze jinou cestou než politickým rozhodováním, jako tomu bylo za totality – v tuzemsku proběhlo a dokonce poprvé v historii dostalo vědce do ulic. Jemnější nuance selektivního procesu probíhá při výše zmíněných grantových návrzích neoficiálně a dotýká se spíše hladiny generační nebo individuální. Smůlu mají ti navrhovatelé projektů, kteří nikoli nepodstatnou částí svého profesního vývoje ještě zasahují před listopad 1989 a působili ve vědeckém oboru, jehož výsledky vládnoucí režim zadržoval, případně sankcionoval při publikování v zahraničí (např. škála ekologických subdisciplín, geochemie prostředí, atmosférická depozice apod.). Někteří zase „byli k ruce“ řediteli a pokud vůbec, samostatně mohli publikovat zřídka. Hirschův index (H-index) v grantových formulářích – nyní vyžadovaný jako pomocné kritérium – v praxi u některých komisí však u navrhovatelů používaný jako kritérium rozhodující – se odvozuje z publikací v časopisech s impakt faktorem vedených v mezinárodních databázích (např. Web of Science) a z jejich citačních ohlasů. Dotčená generace s odsunutým odchodem do důchodu může

mít výše zmíněnými okolnostmi způsobený výpadek 15–20 let. Nemusí to znamenat úplnou absenci kvalitních publikací, ale v dobách Charty 77 jeden článek propašovaný na Západ za zády „kádrovačky“ kontrolující, co přímý nadřízený pracovníka pustí ven, znamenal mimořádný důvod k oslavě i za cenu zpovídaní se „na koberečku“ – a to ještě vrchní akademik coby šéf instituce stimuloval k publikování zcela jinde, nejlépe v edičních řadách nakladatelství ČSAV Academia jako byly Rozpravy nebo Studie ČSAV; jisté uvolnění v publikačních možnostech nastalo teprve v krátkém období ruské perestrojky v druhé polovině 80. let.

Jiný příklad nefér soutěže, neméně amorální, se týká lidí za komunismu přímo politicky postižených, jimž byla zcela zneemožněna odborná kariéra a teprve po r. 1989 se mohli vrátit k uplatnění svého profesního vzdělání. V případě, že veškerou energii investovali do nápravy vědeckých a vzdělávacích institucí, do tvorby legislativy a do organizačního úsilí, nemohli tím pádem efektivně dohánět sbírání „bodů“ v oboru – teď jsou trestáni podruhé: za to, že připravili půdu ke standardnímu fungování těm, kteří určují z povahy historického vývoje nesplnitelná kritéria pro všechny v soutěžní areně. Přesto je tvůrčí potenciál těchto lidí nikoli druhořadý – to, co vadí, je apriornost vyloučení ze hry (někdy věková diskriminace ve vyžádaných odpovědích navrhovatelům žádostí zazní dokonce explicitně při bohorovnosti či až neohrabanosti rozhodovatelů – přesně v duchu teorie nevzdělanosti pojednané v Liessmannově knize).

Spravedlivě by mimo jiné bylo, aby posuzovatel dostal k hodnocení anonymní grantový návrh se standardními náležitostmi, ale sám byl veřejně podepsán – praxe je opačná. Bylo by tak v dalších letech více zřejmé, kdy někdo nápad z dříve posuzovaného (zamítnutého) projektu vykradl a podal jako součást svého vlastního návrhu (nikoli vzácný případ).

Třetí typ diskriminace je oborový: nejde jen o hranici mezi humanitními a přírodovědnými obory, ale i na jemnější škále uvnitř přírodních věd najde průměrně bystrý laik zásadní oborové rozdíly mezi dobou a prostorem potřebnými k získání odpovídajícího množství a uspořádání dat, aby byla vzata pro zpracování do hodnotného tisku. „Jednotkový“ obrat vyprodukovaných publikací je rozdílný řádově: od měsíců po (nikoli jednotlivé) roky, stejně jako podmínkou ke sběru dat je předchozí možnost získat různé objemné, ale především vůbec nějaké účelové prostředky. Argumentace, že i v rámci „terénních“ oborů existují vědci srovnatelně úspěšní s obory, které mají favorizující metodu zisku výsledků, např. laboratorně-experimentální, ne vždy „sedí“, protože systém nutí k adaptabilitě ve smyslu neřešit objektivně nazrálé problémy oněch oborů, ale vyhnout se jim, sáhnout po již naplněných databázích různých typů dat, aniž by se zkoumala rovnocennost v kvalitě jejich sběru, doladit (anebo možná také zastříť) jejich výpovědní hodnotu statistikou apod. Publikovatelnost dnes již zdaleka neznamená prověřenou validitu primárních údajů. Ostatně komunita recenzentů

je tatáž jako autorů. Shrnutí: systém, dokonale charakterizovaný Liessmannem, má u nás diskriminační konsekvence na úrovni individuální, generační a oborové, v krajním případě jde o kombinaci všeho. Jakkoli kritice v případě soutěže o neinsti-tucionální, tedy účelové financování, nemůže jít o nárokovost, zcela jistě jde o akcent na férovost (množí se hlasy volající po právnickém posouzení procedur).

Marná vytrvalost v opakovaném psaní stále komplikovanějších projektových návrhů vede k zoufalému plýtvání pracovním časem (nehledě na faktické plýtvání „lidskými zdroji“ a jejich invencí, kreativitou a zkušeností). „Za těchto podmínek se nezlepšuje kvalita výzkumu, nicméně čísla s ním spojená jsou stále hezčí. A když pak univerzitní vedení svým vědcům stanoví, o kolik procentních bodů mají v příštím roce zvýšit finanční prostředky z externích zdrojů, tak se přímo vnučuje vzpomínka na stanovování priorit a určo-

vání cílů plánovaného hospodářství v bývalých socialistických státech.“ Netřeba snad už citovat větu o ironii světových dějin, když zavrhl marxistické učení o hodnotě vynaložené práce úměrné času, který na ni byl vynaložen.

Není vhodnějšího zakončení než zdánlivě triviálním konstatováním, nad kterým se ale po všech soudobých zkušenostech můžeme s překvapením pozastavit: „Každý, kdo pracuje na univerzitě, má jedinou touhu: jednou se v klidu a bez všech vnějších tlaků věnovat tomu, proč je tu údajně zaměstnán – přemýšlet, zkoumat, experimentovat, psát.“ Možná situaci v naší vědě a na akademické půdě univerzit dokreslí pár autentických výroků z úst vedoucích pracovníků, jejichž jména zde z pochopitelných důvodů neuvádím: „Po zkušenostech z posledních let a měsíců si už bohužel nedělám velké iluze a stále intenzivněji přemýšlím, že odejdu co nejdříve do ústraní a budu provozovat svoji

vědu (pokud vůbec) pouze pro své potěšení jako soukromý badatel, nezávisle na metodikách hodnocení, institucionálním financování nebo ‘vysoutěžených’ grantových prostředcích.“ ... „Už začínám ztrácet dosavadní optimismus a doporučuji těm nejlepším studentům, aby se raději orientovali na vědeckou kariéru v nějaké rozumnější zemi...“ nebo „Naneštěstí či naštěstí je to skoro všude podobné, takže ani emigrace by jim moc nepomohla – nejenom v Německu, ale ani jinde po Evropě.“

Dejme přece jen poslední, a vlastně optimistické slovo Liessmannovi: „...rozhodujícího pokroku poznání dosáhlo lidstvo v epochách, které o managementu vědění neměly ani potuchy.“

**Academia, Praha 2010, 128 str.
Cena 225 Kč**

Radim Kopáč

ROZHOVOR

Mácha (nejen) znovuzrozený

16. listopadu 1810 se narodil v Praze Karel Hynek Mácha, básník, jehož život a dílo byly zejména v posledním století zahrnuty takovou mírou pozornosti, o které se žádnému druhému českému literátovi ani nesnilo. Letošní 200. výročí Máchova narození připomněly stovky akcí po celé republice a desítky příležitostných publikací. Nakladatelství Academia vydalo k tématu čtyři tituly: Máchovské studie Růženy Grebeníčkové, Knihu o Máchově Máji Dušana Prokopa, Cesty s Karlem Hynkem Máchou Jiřího Padevěta a sborník editorů Aleše Hamana a Radima Kopáče Mácha redivivus (1810–2010). Především k této knize se váže následující rozhovor Radima Kopáče se Stanislavem Komárkem, jedním z 29 zastoupených autorů.

Co má biolog a filozof Stanislav Komárek společného s básníkem Máchou?

Odpověď je jako u Chytré horákyň: Něco má a něco nemá. Koneckonců i biolog či filozof prošel nějakým školním vzděláním, kde se o Máchovi učil, a nejen to, rád si v soukromí Máchu čte. Je to jeden z nejlepších českých písničích básníků a v první polovině 19. stol. obzvláštní velikán, který ční nad všechny své současníky. K tomu byl Mácha jedním ze zakladatelů turismu v Čechách. Připomeňme, že obrozenecký výraz pro turistu je potulník. Ono to bylo pro kandidáta juris tak trochu povážlivé, když se potuloval po českých zemích pěšky; dodejme, že v Máchově době nebyla téměř žádná veřejná doprava, až na pár dostavníků, které jezdily z Prahy několika směry, a pár šífů, které se plavily po Vltavě a Labi. Zato lidé měli, na rozdíl od nás, relativně dobré nohy a praxi v chůzi, takže mladý a jistě tělesně zdatný Mácha zdárně došel do Krkonoš, do severní Itálie, jindy na zříceninu Bezdězu. A právě prožívání přírody, živé i neživé, je

něco, co má biolog společné s literátem. Svět je jeden a my nemůžeme říci: zde krkonošská flóra, doména botaniků, zde krkonošská fauna, doména zoologů, a zde, úplně mimo, umělecké imprese z Krkonoš, doména básníků. Kdo do Krkonoš jednou přijede, nemůže toto vše od sebe oddělit.

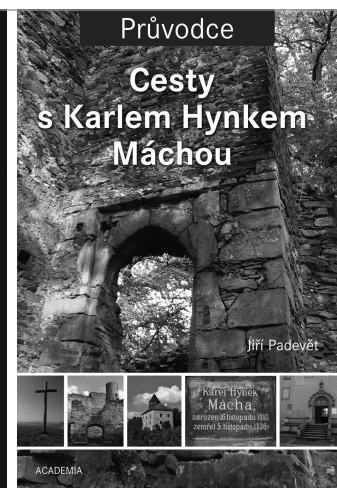
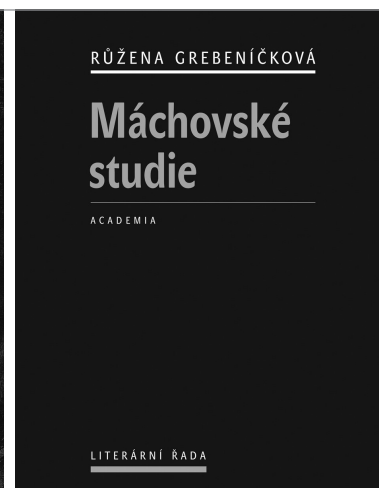
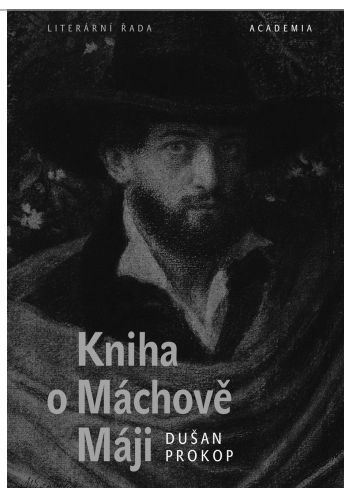
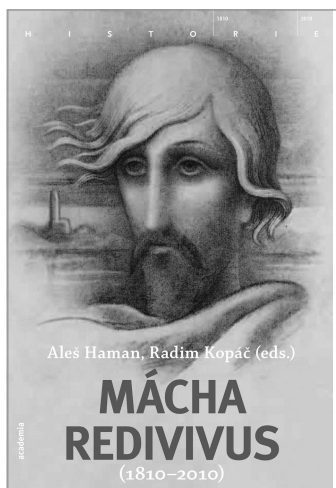
Vybral bych z vaší odpovědi dva momenty. První se váže k turismu: o Máchovi jako zakladateli české turistiky pojednává esejistka Josef Kroutvor ve sborníkovém příspěvku Mácha a počátky turistiky. A jako druhý bych zmínil Máchu jako český písničích básníka. Vy jste přitom svůj příspěvek nazval Mácha německý, a dokonce v něm citujete jednu báseň v němčině, z níž vám „běhá po zádech mráz“ a v níž je obsažen „jaksi celý Mácha“. Jak je to tedy?

Teď ponechme stranou, jak to bylo s etnicitou osoby zvané Karl Ignaz Macha. Máchova maminka byla etnicky nevyhraněná, starý pan Mácha byl spíše etnický

Čech. Tehdy se to takto nebralo, značná část lidí používala oba jazyky, pokud něco psali nebo šli na úřad, mluvili německy, doma nebo se služebním personálem mluvili česky, často tzv. Küchenböhmsch. Mácha měl prakticky jenom německé vzdělání a místa, kde rád pobýval, byla osídlena německým etnikem. Dnešní Máchovo jezero se jmenovalo Hirschberger Gross-Teich, i ten strašný lesů pán byl reálná postava, z dnešního pohledu sudetský Němec. Mácha tedy psal německy a psal německy dobré básně – na to, že je tvořil jako gymnazista, jsou vynikající. Jsou dokonce výrazně lepší než mnohé české, které napsal později. Mácha se tedy mohl klidně zapojit do německé romantické literatury a také by tam jistě získal ocenění, možná by ale mezi tolika německými písničích básníky nevynikl. Mácha je mrtev a kdo odpoví s jistotou, zdali skutečnost, že si vybral nakonec češtinu, nebyla vlastně nevědomá „přeživací“ finta, aby se vyprofiloval jako jednoznačně nejlepší český básník první poloviny 19. stol.? Kvalitní starší česky psané básně ležely v daleké minulosti; mám na mysli třeba Friedricha Bridela, který byl také Němec a dostal od jezuitského řádu za úkol naučit se česky a psát českou duchovní poezii. Mácha tedy tímto rozhodnutím své pověsti velmi prospěl. Nechci mu ovšem podsouvat takový jednoduchý kalkul, ale pokud by psal v němčině, ztratil by se zřejmě v houštině německých romantických básníků.

Mluvíme o Máchovi-potulníkovi, o jeho cestách mezi němčinou a češtinou, o cestách z Prahy do Krkonoš, Itálie, na Bezděz. Jakou cestou prošel Mácha z 19. do 20. stol.? A kde se jeho život a dílo v průběhu 20. stol. usadily?

Máchovi se stalo to, co každého literáta velmi poškodí. Stal se součástí povinné školní četby a paní učitelky se dodnes ptají svých nebohých svěřenců „co tím chtěl básník říci“. Ti, kdo se o literaturu zajímají, se pak musí snažit, aby v sobě tento odpor z hodin českého jazyka překonali a Máchu nebo jiného autora si přečetli bez



vysvětlivek a komentářů. Musím říci, že zejména Máchův Máj je báseň naprosto strhující. Ukažte mi romantického básníka, který se dožil vysokého věku, ne však jako lidská troska, ale jako plodný pisatel. Byly sice případy jako Victor Hugo nebo z romantických vědců Alexander von Humboldt, ale typický romantik umírá mlád. Je celkem jedno, na co Máchov zemřel, ale romantický étos mu hlodal na životním kořeni: romantik musí ve vhodný okamžik zemřít, a tím uzavřít jakousi hypotéku na svoji budoucí slávu. Platí to i ve 20. stol. Kdo by např. vzdychl po Jiřím Wolkerovi, kdyby ve 30 převzal rodinný závod, v osmačtyřicátém roce byl vyvlastněn a zemřel v 80 letech? Zemřít mlád je velká devíza, tedy z hlediska pozdější literární slávy.

K výročí K. H. Máchy vycházejí letos monografické práce, sborníky, Obec spisovatelů se k Máchovu odkazu hlásí dlouhou řadou regionálních, národních a nadnárodních akcí. Neplatí trochu i dnes obrazoborecká studie Bohuslava Brouka Máchův kult, v níž si autor bral na paškál právě patologii takového druhu oslav?

Oprašování osobností z minulosti je velmi oblíbenou činností. Vždycky mě trochu znepokojuje, pokud se něčí činnost vyčerpává péčí o odkaz někoho jiného. Budí to trochu dojem, že je tu určitá nedůvěra k vlastním možnostem. Máchov byl jistě větší literát než většina ostatních, ale sám bych nerad strávil život péčí o odkazy jiných. Jsou osobnosti, které jsou mi svou činností blízké či milé, třeba Carl Gustav Jung nebo Adolf Portmann, ale stát se jejich profesionálním vykladačem mi připadá jako trochu hubený životní program. Všichni velikáni minulosti jsou neobyčejně užiteční a významní jako inspirace, ale jako cíl života jsou vždy problematictí. Že se Máchovi věnujeme a vydáváme o něm knihy, je jenom slušné a spravedlivé. Ostatně doba je klidná a nevzrušivá. Kdyby byla přítomnost dynamičtější, asi bychom se méně věnovali podobným záležitostem – ale možná dobře tak.

Vrátím se ke sborníku Máchov redivivus (1810–2010). Pojali jsme ho s A. Hamanem do jisté míry v opozici k předchozím sborníkům surrealistickým a strukturalistickým, ke knihám Oldřicha Králíka a Pavla Vašáka.

Nechtěli jsme mířit jedním směrem, ať jde o autorský styl, žánr, úhel pohledu, o národnostní nebo generační příslušnost atp. Proto jsou v knize zastoupeni literární vědci a teoretici, ale také básníci, prozaici, esejisté, filozofové. Lubomír Doležel vedle Jaroslava Balvína, Alexandr Kliment nebo Jan Štolba vedle Milana Exnera, Daniely Hodrové, Dalibora Turečka; dále Herta Schmidová z Německa, István Vörös z Maďarska nebo Robert B. Pynsent z Anglie. Přesahuje Máchov svým významem hranice? Funguje jeho dílo také jinde než mezi Čechy, potažmo Němci?

Obávám se, že snad pouze v rámci bohemistických, případně germanistických studií. Není mi známo, že by překlady Máchy do francouzštiny, angličtiny, čínštiny či arabštiny působily v tamních literárních kruzích obzvláštní převrat. A kdo z lidí, mimo krvavé diktátory, skutečně otřese světem?

Ptal jsem se s ohledem na to, že polští, francouzští, němečtí nebo angličtí romantici, jistě literárně srovnatelní s Máchov, jsou do češtiny hojně překládáni. Máchov, pokud jde o recepci, takové štěstí v zahraničí neměl. Dotkl bych se ještě jednoho tématu, a sice vztahu mezi Máchovým životem a jeho dílem, a zeptal bych se, jaký význam přiřkládáte jeho deníkovým zápiskům. Zejména těm erotickým ze září až listopadu 1835...

Domnívám se, že je to věc, která se neměla publikovat z hlediska etického. Ty zápisky jsou svým způsobem velmi poučné a Jakub Arbes zažil řadu napínavých a jistě i veselých chvil při jejich luštění. Spíš si říkám, že pokud někdo něco zašifruje, patrně si nepřeje, aby se takový text publikoval. To vůbec není otázka cenzury, že by básník neměl mít různé drsné aspekty ve svém díle, ale v podstatě otázka slušnosti. Pokud měl někdo možnost vydat během svého života vše podstatné, co napsal, nepublikoval bych pak ani různé poznámky. Víím, že se to běžně dělá, ale je to jako dívat se předčasně na embrya, nebo lézt někam, kam nás nepozvali. Není důvod domnívat se, že básník musí být světec a hrdina. Básník může být také trochu nemravný a tyran. Pokud by to bylo na mně, tak bych Máchovy deníky neotiskl.

Ovšem řada obrazů, motivů i konkrétních vět z Máchových deníků, a nemyslím jen ten erotický z r. 1835, ale i jeho zápisky z cest, třeba do Itálie, se doslova přelévá do jeho oficiálně publikovaných a široce přijímaných děl. Jsou tyto deníky, výpisky z četby nebo zápisy snů rovnocenné s Máchovým literárním dílem, anebo jde pouze o přípravný materiál, jakýsi náběh k jeho básnické nebo prozaické tvorbě?

Tady bych se opřel o to, že autorovým dílem je to, co on sám za dílo pokládá a co sám vydal. Člověk vyhotoví za život mnoho rozmanitých zápisků, dnes bychom třeba mohli vydávat mistrovsky sms nebo jeho e-maily, ale je otázka, proč to dělat. Podobně jako je při interpretaci podstatná tzv. mens auctoris, tedy to, co sám autor o díle říká, pokud se něco takového zachová. Něco jiného je, když disidentní básník je vězněn někde na Sibiři a možnost vydat své dílo nemá, pak by se jistě publikovat mělo. Ale jinak je to takový počin, jako dívat se oblíbené osobě na střeva: poučíme se tím, ale zároveň se také trochu otřese a máme dojem, že jsme tak činit neměli.

Já bych na závěr naše role prohodil: Máte vy nějakou otázku?

Já bych měl dotaz, co vás ke sborníku přivedlo? Je to počin jistě velmi záslužný. Jaký je váš subjektivní vztah ke Karlu Hynku Máchovi?

Právě že subjektivní. Měl jsem vždycky a dodnes mám hlubší vztah k Máchově próze než k jeho poezii, k jeho povídkám, zejména Pouti krkonošské, kterou ve sborníku podrobila důkladné analýze Herta Schmidová, k Marince nebo k románu Cikáni. Když jsme v r. 2008 začali s A. Hamanem na téma máchovského sborníku mluvit, tak mě ta myšlenka nadchla právě z důvodu, že bychom mohli sestavit knihu, která se bude odlišovat od čtyř milníků, které jsem zmiňoval. Čtli jsme sborník sestavit jinak, různorodě, aby v něm byly jak autorské interpretace, tak autorské projekce, tedy literárně-vědné analýzy vedle osobních básnických či esejistických vyznání ze vztahu k Máchovi a jeho dílu. Záměrem bylo dotknout se Máchy, pokud možno, nově, neredukovat jej pohledem z jedné strany nebo z jedné pozice.